

UDK: 323.1 (497.6) “198”

Izvorni naučni rad

DESTABILIZACIJA BOSNE I HERCEGOVINE KRAJEM OSAMDESETIH GODINA 20. STOLJEĆA – “STVARANJE PREDUSLOVA” ZA TRONACIONALNU DEZINTEGRACIJU

Sabina Veladžić

Institut za istoriju, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Dezintegracija bosanskohercegovačkog društva po nacionalnim šavovima je počela krajem osamdesetih godina 20. stoljeća. Najprije su se, pod utjecajem zbivanja na Kosovu, kao i u ostatku Srbije, te propagandne i ine srbijanske djelatnosti koja je fabricirala zbilju u skladu sa “novim kursom” srbijanskog partijskog i republičkog rukovodstva, homogenizirali Srbi, uključujući i bosanskohercegovačke, a onda se, kao posljedica ofanzivnosti srpskog nacionalizma, počelo postepeno načinjati međunacionalno povjerenje i javno propitivati proklamovano načelo bratstva i jedinstva, nakon čega je otpočela nacionalna homogenizacija i druga dva najbrojnija bosanskohercegovačka naroda. Dakle, zbivanja krajem osamdesetih i procesi koji su tada otpočeli pripremili su teren za pobjedu nacionalnih stranaka u Bosni i Hercegovini 1990. godine.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, afere, Centralni komitet Saveza komunista Bosne i Hercegovine (CK SK BiH), demokratizacija, srbijanska propaganda, islamski fundamentalizam

KRAJEM OSAMDESETIH GODINA 20. STOLJEĆA BOSNA I HERCEGOVINA je destabilizirana kroz mnogobrojne afere koje su imale za cilj, prvenstveno, diskreditaciju bosanskohercegovačkih političara koji su sredinom

šezdesetih godina stupili na političku pozornicu Bosne i Hercegovine i do 1987. godine radili na afirmiranju ove republike kao ravnopravne federalne jedinice unutar Jugoslavije. Ipak, diskvalifikaciji pomenutih, i bosanskohercegovačkih komunista uopće, umnogome su doprinijele kriza ideologije i socijalističkog sistema, te ekonomska kriza iz kojih se pomaljalo politička tj. međunacionalna kriza Jugoslavije.

Jednom kada je diskvalificirana integrativna bosanskohercegovačka politika, a u kontekstu teške međunacionalne krize koja je otvorena na njenom zgarištu, bosanskohercegovački konstitutivni narodi su, opredjeljujući se na prvim poslijeratnim izborima za nacionalne stranke, a s obzirom na njihove suprotstavljene nacionalne programe, doprinijeli daljoj dezintegraciji Bosne i Hercegovine kao državne, društvene i kulturne cjeline.¹

Bitan uzrok kasnije tronacionalne dezintegracije Bosne i Hercegovine leži u činjenici da ona, iako je bila i društveni i kulturni entitet sa povijesnim utemeljenjem, i teritorijalno-političkom tradicijom, kao takva nije osvješćivana u identitetu bosanskohercegovačkog stanovništva,² dok Jugoslavija, iako joj nedostaju sve navedene komponente, zahvaljujući djelovanju države sa tih pozicija, kroz jedinstvenu kulturu sjećanja, jeste bila “osviješten” okvir. Ista stvar je i sa “osviještenošću” Srbije i Hrvatske, kao nacionalno-državnog okvi-

¹ Radi se zapravo o tome da je Bosnom i Hercegovinom vladala paradigma o kojoj govori i Wachtel u svojoj knjizi, analizirajući raspad jugoslovenske države – a koja se svodi na multikulturalizam, multinacionalizam, multietnicizam. Dakle, nije bilo zvanično promovirane bosanske kulture, bosanske povijesti ili bosanske nacije koje bi svjedočile o bosanskom društvu i njegovoj povijesnosti iz koje se obično crpi legitimitet. U trenutku kada se i bosanskohercegovačka vlast, koja je postojala u komunističko doba, cijepa na tri odvojena toka – usljed različitosti koje nisu, a trebale su biti, limitirane neophodnim konsenzusom koji bi počivao na dijeljenim vrijednostima (Bosna), društvo i država koji nisu ni zaživjeli u svijesti velikog broja građana se raspadaju. Hall A. J. 2003., 29; Wachtel B. A. 2010., 276.

² Odgovornost za to snose i domaći naučni i kulturni radnici. Iako izdašno finansijski potpomognuti od strane vlasti, bosanskohercegovački historičari, zbog komformizma nadopunjenog ciničnim sabotazama velikosrpskih ideologa u njihovim redovima, nisu uspjeli, u periodu od dvadeset i kusur godina, okončati, od strane bosanskohercegovačke komunističke vlasti, zadate projekte: “Naime, još nemamo Istorije naroda Bosne i Hercegovine niti Istorije književnosti naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine. Jedan broj intelektualaca vrši direktnu opstrukciju da se do tih edicija dodje; jednostavno se svrstavaju na liniji nepriznavanja Bosne i Hercegovine, njene istorije i kulture”. Arhiv Bosne i Hercegovine (ABH), Fond: CKSKBiH, Kutija “Popis akata”, Izlaganja Hamdije Pozderca, juli-decembar 1983., 118; O tome i u: Pelešić M. 2000., 367-404.

ra bosanskohercegovačkih Srba i Hrvata, a kroz nacionalne ideologije ova dva kolektiva.

Posljedice će se, početkom devedesetih godina 20. stoljeća, kada se na brzini budu sklapali historijski priručnici o Bosni i Hercegovini, pokazati kao pogubne. Upravo zbog toga što se državna tradicija Bosne i Hercegovine odveć naglašeno (i samo dijelom iz ideoloških razloga) vezivala za zasjedanja AVNOJ i ZAVNOBiH, na posredan način se ostavljao dojam da se radi o “republičkoj konstrukciji”. A upravo potisnuta svijest o zasebnoj državnoj tradiciji Bosne i Hercegovine, uporedo sa definiranjem dva bosanskohercegovačka konstitutivna naroda kao “nematičnim”, što je utkano u njihovo nacionalno samopoimanje, olakšat će tronacionalnu dezintegraciju Bosne i Hercegovine.

Činjenica da je 800-godišnjica Povelje Kulina bana, godine 1989., marginalizirana i zasjenjena proslavom 600-godišnjice bitke na Kosovu, potkrepljuje gore navedeno. Obljetnica Kulinove povelje je proslavljena tiho, izložbom u zeničkom muzeju, posvećenim brojem *Odjeka*, zbornikom i skupom u Akademiji nauka i umjetnosti BiH koji su imali biti realizirani tek u decembru 1989., iako je godišnjica padala 29. augusta te godine, te rijetkim zapisom o neosnovanom zanemarivanju “međaša bosanske historije i kulture”.³

U periodu 1987-1990. Bosna i Hercegovina je potresana mnogobrojnim aferama. One se žele tumačiti kao posljedica urušavanja i razobličavanja bosanskohercegovačkog komunističkog establišmenta nakon prve u nizu afera *Agrokomerc*. S druge strane, njihova brojnost, sinhronost i propagandna retorika koja ih je pratila, upućuje da su izazvane spolja, da bi srušile i diskreditirale bosanskohercegovačko političko vođstvo, te izazvale destabilizaciju Bosne i Hercegovine, čime bi je učinile lakim plijenom za antibirokratske i velikosrpske eksperimente. U kontekstu bosanskohercegovačkih afera ulogu snažnog generatora i sekundanta političkih i obavještajnih struktura Srbije

---

³ “U službenim dopisima, u kojima se ‘naređuje’ koji se događaji ove godine moraju obilježiti, negdje pri dnu, ispod kosovske bitke i nekih događaja iz novije prošlosti, stoji da se ove godine navršava i osamsto godina od Povelje Kulina bana. [...] Zaobilaženje činjenice da se radi praktično o obilježavanju osam stoljeća bosanske državnosti je u skladu sa davno započetim kontinuitetom zaobilaženje svake priče, svakog događaja, književnog, općekulturnog ili političkog djela koji bi potvrđivali bosansku samobitnost. [...] Pa zar stvarno mislite da je slučajnost činjenica da većina ljudi više zna i o hrvatskoj i o srpskoj nacionalnoj historiji nego o historiji države (jer je i Bosna i Hercegovina država, kao što su to i Slovenija i Makedonija) u kojoj su rođeni i u kojoj žive. U takvoj situaciji i bosanski kraljevi su persone non grata”. Vidi: Jergović M. 1989., 40; Memija M. 1989., 4; Lovrenović I. 1989., 7.

imala je srbijanska propaganda koja je agresivno reciklirala bosanskohercegovačka zbivanja oko i nakon afere, nastojeći bosanskohercegovački komunistički sistem i njegove predstavnike diskvalificirati kao represivni, lopovski i “nedemokratski”.

Aferom *Agrokomerc* je pokrenuta lavina destabilizacije Bosne i Hercegovine. Osim što je kroz aferu srušen jedan od najutjecajnijih političara bosanskohercegovačke komunističke vlasti, te, što je bilo podjednako bitno u kontekstu predstojećih ustavnih promjena u Jugoslaviji, predsjednik Ustavne komisije Skupštine SFRJ i budući predsjednik Predsjedništva SFRJ Hamdija Pozderac te partijsko vođstvo Republike podijeljeno, ekonomske reperkusije su bile ogromne, prvenstveno za narod Krajine, a potom i za cjelokupnu privredu Bosne i Hercegovine.

S obzirom da je proizvodnja u *Agrokomercu* obustavljena, a kamate na dugu se nagomilavale, bezizglednost ekonomskog saniranja afere je bila sve očividnija što je bosanskohercegovačku privredu guralo u propast i povećavalo izgleda za socijalne nemire.⁴ Ono što je afera proizvela na regionalnom planu bilo je komešanje i homogeniziranje Krajišnika na regionalnoj osnovi, gdje se afera tumači kao posljedica bosanskohercegovačke unutarpartijske zavjere. Dakle, početna homogenizacija Krajišnika je u početku imala više regionalni nego nacionalni predznak, i ona se mogla, što je, čini se, bio i pokušaj, kanalizirati u pravcu “antibirokratske revolucije”, tim prije što je gnjev Krajišnika bio usmjeren na bosanskohercegovačko partijsko rukovodstvo. Na sahrani Hasana Abdića, Fikretovog brata, koji je skrhan događajima nakon afere izvršio samoubistvo, 6. marta 1989., okupila se velika masa svijeta. Novinari *Naših Dana* koji su bili na licu mjesta govore i o 25 000 ljudi. Oni svjedoče o nepovjerenju, drskosti Krajišnika i njihovom stavu da su svi u Bosni i Hercegovini prodane duše.⁵

⁴ Oko spoljnog uticaja na izazivanje afere postoje različita mišljenja. Vidi: Mulaosmanović A., 2010. nasuprot Anđelić N. 2005.

⁵ “Scenografija djeluje zastrašujuće. Šapću nam da je većina od preko 25 hiljada ljudi tu zbog Fikreta. [...] Hasan Abdić nije ostao bez sredstava za život. Abdići to nikada neće doživjeti dok je Velikokladušana onakvih kakvi jesu. Objesio se čovjek – uvjeravaju nas – jer je raščerečeno na najmorbidniji način sve što je godinama stvarao. [...] Kao uvertira pojavi boga bili su likovi Dževada Galijaševića ‘buntovnika’ iz Moševca. Uz njega Edhem Delić, stariji brat ‘bjegunca’ Hasana. (podvukla S.V.) Fikretova pojava izazvala je spontane reakcije. [...] Hor od 25 hiljada ljudi plače [...] Red prave Kladašani. Špalir za krajiškog sina. [...] Poslije godinu

Fatalna posljedica afere *Agrokomerc* je bila gubitak političkog samopouzdanja bosanskohercegovačkog rukovodstva, kadrovsko rasulo i obezglavljenost, što je za posljedicu imalo gubitak jedinstvenog i jasnog bosanskog kursa.⁶

Izvozu Miloševićeve “antibirokratske revolucije” u Bosnu i Hercegovinu je, osim nemira Krajišnika nakon afere *Agrokomerc*, trebalo poslužiti i radničko nezadovoljstvo u Zenici. Vođa kosovskih Srba Miroslav Šolević nakon zeničkih radničkih demonstracija u februaru 1989. u *Borbi* izjavljuje kako je revolucija u Bosni i Hercegovini gotova stvar i samo je pitanje vremena kada će bosanskohercegovačka birokratija sići s vlasti jer: “Bosna i Hercegovina nema para kojima bi plaćala socijalni mir, pokrivala nezadovoljstvo radnika i naroda”.⁷

Srbijansko republičko i partijsko vođstvo je kroz “antibirokratsku revoluciju” i nezadovoljstvo koje je u narodu postojalo prema birokratiziranim političarima, nepotizmu, “represiji”, pronevjerama, a sve u vrijeme izuzetno teške ekonomske situacije, inflacija i velike nezaposlenosti, nastojalo postići nacionalno-politički cilj. U kontekstu ekonomske i političke krize, Miloševićevo cinično insistiranje na hitnosti i korjenitosti mijenjanja situacije u Jugoslaviji je, kod običnog naroda, moglo pobrati simpatije, pogotovo što se prebacivanje srpskog naroda na nacionalni kolosijek vršilo pod pokrićem “legitimnog” socijalističkog diskursa. Ipak, ikonografija “događanja naroda” i crkvenih procesija, koje su se paralelno odvijale, razotkrivale su suštinu antibirokratske revolucije i činile je neprivlačnom za druge narode.

Čini se da Miloševiću nije bio cilj samo oboriti komuniste u Bosni i Hercegovini (u tom slučaju se otvarala mogućnost za postavljanje lojalnog rukovodstva kao u pokrajinama ili Crnoj Gori). “Bolja” opcija je bila ta da se Srbi radikalno homogeniziraju i da time ujedno druge nacionalnosti potaknu na homogeniziranje na uskonacionalnoj osnovi. Time bi se postiglo produbljivanje međunacionalnog nepovjerenja i podjele u Bosni i Hercegovini, što bi do-

---

dana njihov ‘dobročinitelj’ je prvi put u Kladuši. Plače se i aplaudira istovremeno”. Vidi: Džakmić Dž. 1989. 26/27. Narodna percepcija afere je Fikretova percepcija iste, tj. odraz njene interpretacije od strane Abdića za vrijeme suđenja. O tome u: Abdić F. 1990.

⁶ “Rukovodstva su bila [...] zatečena, šokirana [...] obezglavljena [...] isprepadana fantastičnim malverzacijama i manipulacijama [...] što je cijeli politički establišment toliko uzdrimalo da se on rušio poput kule od karata”. Lovrić J. 1989. 14-17.

⁷ Pabrić M. 1989. 14-16.

velo do blokiranja eventualnog etabliranja bosanskohercegovačke integralne političke opcije jednom kada su komunisti diskreditirani.

Afera *Moševac*, koja je počela u proljeće 1985. godine sa narodnim pitanjem “gdje su pare od mjesnog samodoprinosu”, i na čelu koje su bili kontrolerzi Dževad Galijašević i Hasan Delić, trebala je potvrditi, na primjeru ove maglajske mjesne zajednice, potpunu korumpiranost bosanskohercegovačkih institucija vlasti (od republičke do lokalne), te kako pravna država u Bosni i Hercegovini ne postoji, što argumetira represija koju organi bosanskohercegovačke bezbjednosti provode nad građanima.⁸

Jedna strana priče o Moševcu govori o isljeđivanju aktera afere od strane službenika Državne bezbjednosti iz Doboja i maglajskog Sekretarijata unutarnjih poslova, tokom 1986. i 1987. godine, kada je to isljeđivanje doživjelo svoju masovnu i represivnu kulminaciju. Navodno je cijelo selo privođeno i maltretirano. Podaci o isljeđivanjima proizvode utisak potpune paranoje sistema. Ipak, teško je razgraničiti, pogotovo uzevši u obzir ono što se dešavalo kasnije u Bosni i Hercegovini, počevši od afera, agresije, kasnijeg angažmana Galijaševića i, uopće, zakulisnih urota, gdje je paranoja i represija bosanskohercegovačkih bezbjednjaka imala “realno” uporište u smislu svijesti o tome šta se sprema Bosni i Hercegovini, a gdje je to bio odraz totalitarne prirode i paranoje samog komunističkog sistema. Sistem je, u to vrijeme uvjeren u svoju snagu, očigledno bespoštedno koristio silu, ali je time zapadao u klopku tj. potvrđivao je optužbe koje su mu upućivane od aktera afere, demokrata i “demokrata” iz Sarajeva i Beograda.⁹

Demokratizacija se zloslutno ispreplitala sa buđenjem nacionalšovinizma, a retorika predstavnika jednog i drugog je bila gotovo istovjetna. Nevolja za bosanskohercegovačko rukovodstvo je bila u tome što je kriza sistema i društveno-političkog morala zaista postojala, preko čega je svjesno prelaženo time što se Bosna i Hercegovina držala u fokusu i razmatrala izolirano. Ironija je u tome da je autoritarna, nacionalistička Srbija sebe nametnula kao monitora u procesu demokratizacije, borbe protiv birokratije i svih posljedičnih

⁸ Slučaj *Moševac* počinje u proljeće 1985. godine kada Dževad Galijašević, koji je bio na čelu osnovne organizacije SSO Moševac, mjesnoj partijskoj organizaciji prezentira svoj materijal *Samoupravljanje u organima i organizacijama MZ “25. novembra” Moševac*, što je bila analiza koja se odnosila na nerad i javašluk u Moševcu. Vidi: Galijašević Dž. 1988. 2-6.

⁹ Jakšić B. 1989. 18; Mijović V.1989.a. 25.

pošasti u Bosni i Hercegovini.

Ono što budi sumnju u aktere afere *Moševac*, o čemu su u njenim kasnijim fazama pisali i savremenici, i što je druga strana priče, jeste npr. da je Galijašević sa punom podrškom pristupao razmatranju “događanja naroda” u Srbiji, događaja na Kosovu – stavovi koje je iznosio su se apsolutno podudarali sa retorikom srbijanskog rukovodstva u pogledu Jugoslavije. On je također potvrđivao tezu srbijanske štampe o muslimanskom nacionalizmu u Bosni i Hercegovini, podacima o tome kako je predsjednik Odbora IZ Moševac osiguravao etničku čistotu (muslimansku) pri organizaciji dočeka štafete mladosti 1985. godine, ili kako se džamija svrstala uz bosanskohercegovačku partiju u političkoj kampanji koja je vođena 1987. u cilju “smirivanja” Moševca.¹⁰ Simptomatično je i to da je slučaj *Moševac* dospio do javnosti posredstvom *Politike*, *Večernjih novosti*, te da su redakcije *Nin-a*, *Borbe* i TV Beograda pokazale znatno interesovanje za ova zbivanja i bili glavni pratioci Galijaševića na njegovim paradnim putešestvijama po Sarajevu i Beogradu tokom 1986.-1989. Dževad Galijašević i Hasan Delić su, osim toga, tokom 1989. godine optuživali bosanskohercegovačko republičko rukovodstvo da vodi u ovoj republici antisrpsku politiku i otvoreno saradivali sa Miroslavom Šolevićem, “izvoznikom” *događanja naroda*. Prisustvo Galijaševića i Delićevog brata na sahrani brata Fikreta Abdića svjedoči, za šta su bili i optuživani i od strane sekretara unutarnjih poslova Republike BiH Muhameda Bešića, o pokušaju antibirokratskog “uvezivanja” nezadovoljstva naroda ova dva kraja.¹¹

Ono što je interesantno jeste da, iako je igra ovog dvojca bila prepoznata, kao da nije bilo “adekvatnih mehanizama” za “obračun”, što je potvrđivalo gubitak kontrole od strane bosanskohercegovačke vlasti, a u kontekstu konstantnog otvaranja novih žarišta nestabilnosti u ovoj republici.

Nakon hapšenja Dževada Galijaševića u Sarajevu 14. januara 1989., poslije održane tribine o ljudskim pravima pod nazivom *Moševac, to je moja*

---

¹⁰ “Birokratski razdjeljena na ‘pašaluke’ Jugoslavija se na naše oči, sve češće i sa jačim intenzitetom, sukobljavala na nacionalnoj osnovi. Nije to krenulo iz naroda. Dugo vremena tinjali su sukobi nacionalnih birokratija, sa tendencijom da se to loše odrazi na ukupne međunacionalne odnose u zemlji”. Vidi: Galijašević Dž. 1988. 15, 47.

¹¹ “Otvoreni pokušaji razbijanja BiH“ (iz uvodne riječi M. Bešića, sekretara RSUP). Sarajevo: *Oslobođenje*, 22.3.1989. 3; Živković B. 1989. 3; Časopis *Danas* donosi riječi Galijaševića: “Odreći se Šolevića značilo bi odreći se principa za koje se Moševljani bore već četiri godine.” Vidi: Mijović V.1989. b. 22/ 23.

sloboda, beogradski “demokrati”, nastavljajući se “boriti” za prava i slobode bosanskohercegovačkih naroda, po ko zna koji put, učtivo su pozvali na linč predstavnika bosanskohercegovačke vlasti: “[...] sve dok državni organi ne budu podložni odgovornosti, dotle neće biti ni zaštite pojedinaca. Moševac je pored Maglaja, i skoro pored života. Pojedinci su ili u zatvoru ili u bekstvu. Sistem je još na slobodi”.¹² Stavljena pod jake reflektore istočnog susjedstva, Bosna i Hercegovina je, kako je često naglašavano u bosanskohercegovačkoj štampi krajem osamdesetih godina 20. stoljeća, postala “slobodno lovno područje”.

“Strogo povjerljiva informacija” Službe državne bezbjednosti Srbije o iseljavanju Srba iz Bratunca i Srebrenice predstavljala je još jednu u nizu insceniranih afera. Informacija je imala dokazati da se Srbi iseljavaju pod pritiskom iz ovog dijela Republike u kojem su navodnu političku, kulturnu i vjersku dominaciju ostvarili Muslimani. Teza o doseljavanju Muslimana iz Sandžaka trebala je potkrijepiti tvrdnju o nastojanju da se stvori etnički čista i unitaristička, muslimanska Bosna i Hercegovina. Pronosioci takve politike su, prema tvrdnjama, bili bosanskohercegovački partijski kadrovi. Sudeći po srbijanskoj štampi, sve je počelo maja 1989. godine kada je načelnik SDB-a Titovog Užica na osnovu jednog iskaza (sic!) sročio informaciju za republički SUP Srbije.¹³ Sekretar Predsjedništva CK SK BiH dr. Ivan Cvitković je povodom spomenute informacije SDB Srbije, koju je navodno Borisav Jović dostavio Bogiću Bogičeviću, a ovaj bosanskohercegovačkim rukovodiocima, na političkoj tribini, održanoj u Čitluku 17. oktobra 1989., otvoreno izjavio da postoji scenarij za destabilizaciju republike, te da je vidljivo nastojanje da se ova degradira kao ravnopravan činilac u jugoslovenskoj federaciji, a njeno rukovodstvo kompromitira. Također je rekao, aludirajući na srpske nacionalne proslave u Knežini i Titovom Drvaru, da se putem crkvenih manifestacija želi postići isto što i mitinzima.¹⁴

Veliku medijsku prašinu u Bosni i Hercegovini i izvan nje izazvalo je neslaganje člana Predsjedništva SRBiH i predsjednika Savjeta za zaštitu ustavnog poretka Branka Ekerta sa Cvitkovićevom izjavom. Ekert je izjavio da SDB

¹² Navedeno su riječi prof. dr. Dragoljuba Mićunovića, potpredsjednika Foruma za ljudska prava SSRN Jugoslavije. Vidi: Ćirić A..1989. 32.

¹³ Ignja P. 1989. 31.

¹⁴ Cvitković I. 1989. 2; Habul E.1989.a. 3.

Srbije nije prekoračila svoja ovlaštenja jer nije djelovala na teritoriju Bosne i Hercegovine. Tako je afera vezana za spomenutu informaciju objelodanila podjele unutar bosanskohercegovačkog rukovodstva.¹⁵

Famozna Informacija o iseljavanju uvezuje sve aveti – fundamentalizma, unitarizma, ustaštva – koje navodno Srbima u Bosni i Hercegovini prijete od strane Muslimana: “Celokupnim društvenim životom [...] rukovode i ostvaruju presudan uticaj stare begovske porodice koje su se tokom rata eksponirale u ustaškom pokretu. One su u čvrstoj ideološkoj vezi sa Islamskom verskom zajednicom i sve intenzivnije ukorenjuju aparat vlasti blizak izvornim oblicima islamskog vladanja [...] sve izraženija islamizacija ovog prostora ogleda (se) i kroz izgradnju objekata, otvaranje mejtefa, novih džamija. Ekspanzija fundamentalizma ovde je u ortodoksnom obliku preneti iz Kaira posredstvom Ahmeda Smailovića, pripadnika islamskog verskog starešinstva i člana svih većih džamijskih saveta u Evropi i svetu”.¹⁶ Savezni sekretarijat unutarnjih poslova, na čelu sa Petrom Gračaninom, kao arbitar spora u vezi s aferom zaključio je da Služba državne bezbjednosti Srbije nije prekoračila ovlaštenja jer nije djelovala na teritoriji Bosne i Hercegovine, a kao jedina pogreška spočitavalo im se to što su Informaciju sačinili na osnovu neprovjerenih činjenica (!) i na način da se komentari izneseni u njoj doimaju kao stav SDB Srbije, a ne citirani iskaz, što su navodno bili.¹⁷ Slobodan Milošević, navodno, nikada nije odgovorio na pismo Obrada Piljka, predsjednika Predsjedništva SRBiH, u kojem je ovaj zatražio od njega da se izjasni o cijelom slučaju.¹⁸

Strateški cilj – daljnja erozija međunacionalnog povjerenja u Bosni i Hercegovini i povjerenja u bosanskohercegovačke strukture vlasti – postignut je. Srbijanska propaganda u svom ofanzivnom jurišu krajem osamdesetih godina 20. stoljeća, a s ciljem razrade fantazmagorije o islamsko-fundamentalističkom

---

¹⁵ Habul E.1989. b. 3; Mijović V.1989. c. 5.

¹⁶ Prema: Carić M.1989. 18/19. Imami će se prilikom svojih protesta krajem 1988. simbolično okupiti oko imena Ahmeda Smailovića, smijenjenog sa čela Starješinstva Islamske zajednice, protestirajući na taj način protiv državnog patronata nad ovom institucijom. Srbijanska propaganda će nastaviti graditi svoj fundamentalistički mozaik. Budući da je Smailović ranije ocijenjen kao fundamentalista, i Pokret imama koji se okuplja oko njega, po toj implikaciji, ima političko-fundamentalističke nakane.

¹⁷ “SDB Srbije nije prekoračila ovlašćenja”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 25. 10.1989. 1.

¹⁸ Mijović V.1989. d. 10.

političkom projektu koji nastoje sprovesti Muslimani u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji, maliciozno problematizira navodni razorni utjecaj vjerskog na nacionalno kod bosanskohercegovačkih Muslimana, i muslimana uopće, i njihovu komplementarnost, podgrijavajući uporedno predrasude razvijene prema islamu kao neevropskoj religiji. Vjersko je kod Muslimana, prema razvijanim shvatanjima, baš zbog nesumnjive isprepletenosti s nacionalnim, kao bure baruta koje uvijek iznova prijete da zapali muslimanski nacionalizam, dok se “srbovanje i hrvatovanje tek u ekstremnim oblicima nadahnjuju solidnom tradicijom verske mržnje”!¹⁹ Prema ovoj logici shvatanja – na vjerski fundamentalizam nisu imuni ni muslimanski komunisti. Tako Darko Tanasković, srpski orijentalista, “stručnjak” za pitanja islama upozorava: “Skretnica između paralelnih koloseka muslimanske verske (‘m’) i nacionalne (‘M’) svesti i dalje se, u skladu sa važećim službenim bosanskohercegovačkim i jugoslovenskim redom vožnje, pomno drži blokirana. Nevolja je u tome što ti koloseci ne počivaju na drvenim ili betonskim pragovima, već kao nerazlučivo unutarnje dvojstvo prolaze mnogim ljudskim dušama. Svaka istinski jugoslovenska, humanistička, ali i realistična politika ovo ne bi smela gubiti iz vida. Jer, iz matematike znamo da se i paralele negde u beskonačnosti seku. Ne javlja li se, za sada još stidljivo, kao daleki nagovještaj mogućnosti takvog presecanja u konačnosti, obnavljanje starog predloga da se Muslimani preimenuju u Bošnjake, časne gospodare Bosne još ‘za Kulina bana i dobrieh dana?’²⁰ U ovom svom članku Tanasković je upozoravao na ujedinjeno djelovanje CK SKBiH i Islamske zajednice protiv srpskog nacionalizma. Ozbiljna implikacija koja je proizlazila iz njegovih konstrukcija jeste da je spomenuto partijsko tijelo vodilo nacionalnu muslimansku politiku. Ovim se u očima bosanskohercegovačkih Srba nastojala bosanskohercegovačka komunistička politika negirati kao integrativna. Drugi nivo implikacije odnosio se na nacionalno-državni muslimanski program koji se, navodno, ogledao u bošnjaštvu i predstavljao nastojanje da se uspostavi muslimanski unitarizam u Bosni i Hercegovini, dok je istovremeno postojao i prošireni, velikomuslimanski državni projekt, koji bi

¹⁹ “Kada je o (među)nacionalnoj problematici reč, ističe se nadnacionalnost islama, ali, sledstveno, i višenacionalnost zajednice jugoslovenskih muslimana, čime se na načelnoj razini produktivno transcendiraju sindrom ‘m’/‘M’, uz zadržavanje inicijative i neophodnog šireg manevarskog prostora za delovanje u svim pravcima”. Vidi: Tanasković D.1989. a. 24/25.

²⁰ Isto.

okupljao sve muslimane u Jugoslaviji. Posljednji, nadopunjen predrasudama o agresivnosti i izopačenosti islama, bio je, kako se tvrdilo, opasnost za cijelu Jugoslaviju. Srž Tanaskovićeve insinuacije je vodila ka zaključku da je SK BiH bila pronositelj projekta muslimanskog unitarizma u Bosni i Hercegovini, a Islamska zajednica pronositelj velikomuslimanskog projekta.²¹ Iz navedenog vidimo da bi srbijansko partijsko i državno rukovodstvo i njihovi intelektualni najamnici, zahvaljujući svojoj maestralnosti u propagandnom “razotkrivanju neprijatelja”, već našli načina, kao što je i onaj kada su komuniste, početkom osamdesetih godina 20. stoljeća, proglašavali za fundamentaliste, da “razobličje” svaku, pa i najkonstruktivniju bosansku politiku. Sa pojavom Stranke demokratske akcije na bosanskohercegovačkoj političkoj sceni, i zahvaljujući s njene strane iskazanom vjerskom puritanizmu, kao i imidžu lidera stranke, stečenom kroz proces iz 1983. godine, činilo se da su srpske propagandne imaginacije dobile potporu u stvarnosti.

Srpska štampa, Pokret imama, koji je započeo protestima u prostorijama Gazi Husrev-begove medrese i Islamskog teološkog fakulteta u Sarajevu decembra 1988., predstavlja neku vrstu antibirokratske revolucije unutar Islamske zajednice, “trećeg po redu centra moći u Bosni i Hercegovini”. S tim što za razliku od predstavnika “običnog” naroda: “Imami [...] vide sebe kao ‘stubove islama’ i osnovne poluge stvaranja islamske svesti. S druge strane, smatraju da su udaljeni od ‘centara moći’ i mehanizama odlučivanja [...] sve je u igri, uključivši [...] naturanje drugačijeg koncepta islama, ne u smislu militantnog fundamentalizma, već težnje da islam bude na većoj sceni, aktivniji i da za svoj narod čini ono što neke druge verske zajednice rade za svoj”. Stoga: “[...]”

---

²¹ Isto. “Kako je islam religija koja se na ovim meridijanima, ruku na srce, uprkos vekovnom prisustvu i brojnim proklamacijama, od mnogih još doživljava kao tuđinska (sic!), pa i neprijateljska (sic!), a kako su Muslimani, po zvaničnoj političkoj inauguraciji, najmlađa jugoslovenska nacija, razumljivo je zaziranje [...] od naglašenijeg ispoljavanja klerikalnih, odnosno nacionalističkih tendencija [...] uže i šire višekonfesionalne i višenacionalne životne sredine. [...] Iгла na seizmografu živo je zatitrala u amplitudi podeljka između ‘m’ i ‘M’, upozoravajući na dalekosežnu promenu pravila političke igre i ozbiljno narušavanje temeljnih postulata bosanskohercegovačkog međunacionalnog bontona. Našle su se, konačno, zdrave i beskompromisne snage, kadre da, uz pomoć nekolicine iskusnijih i već odavno ‘za dom spremnih’, muslimansku naciju oslobode kompleksa i na velika vrata, priključivanjem napadima na tzv. srpski maspok, uvedu u uzavrelu arenu međunacionalnog i međurepubličkog prepucavanja i optuživanja. Muslimanski nacionalizam prerasta, tako, stidljivost i uzdržanost mladalačke dobi i ulazi u razdoblje pune zrelosti, s neslućenim mogućnostima šovinističkog izrođavanja.”

ne treba se čuditi ako se koncept ‘novog islama’ pojavi ravnopravno sa ostalim konceptima”.²² Suština protesta imama protiv reisul-uleme ef. Mujića i Ferhata Šete, predsjednika starješinstva za Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku i Sloveniju, bila je zahtjev za demokratizaciju Islamske zajednice i njeno odvajanje od države, borba za bolji socijalni status vjerskih službenika, njihovo demarginaliziranje te zaustavljanje prakse u kojoj je ova vjerska institucija bila produžena ruka vlasti. Zaustavljanje te prakse početkom devedesetih imalo je za posljedicu autonomno kreiranje politike Islamske zajednice koja se na početku procesa demokratizacije borila za jači društveni utjecaj i rehabilitaciju vjerskog u društvenom diskursu. S obzirom da je vjera bila granica nacionalnog razdvajanja, te pogotovo s obzirom da je Islamska zajednica bila jedina nacionalna institucija bosanskohercegovačkih Muslimana, jedna od posljedica bila je i pojačani angažman na nacionalno-političkom homogeniziranju ovog nacionalnog kolektiva. Pokret imama dao je neslućene mogućnosti za špekulacije na temu islamskog fundamentalizma kao “političkog projekta”.²³

U ocjeni Pokreta ni sarajevska štampa nije mnogo odstupala od beogradске. Tako se u *Oslobođenju* Pokret tumači kao “pokušaj formiranja platformskog političkog islama na ovom prostoru” i upozorava se na integralističko-fundamentalistički islam koji preko Bosne i Hercegovine i Jugoslavije želi da se širi prema Evropi, a čije su pristalice imami školovani izvan Jugoslavije.²⁴ Rehabilitacija žrtava političkih procesa, koji su se odigrali u Bosni i Hercegovini za vrijeme vlasti bosanskohercegovačkog komunističkog vođstva što je na političku scenu stupilo sredinom šezdesetih godina 20. stoljeća, krajem osamdesetih postaje svojevrsan trend potpomognut procesom demokratizacije koji je otpočeo kao posljedica urušavanja bosanskohercegovačkog političkog vrha kroz afere *Agrokomerc* i *Neum*. U kontekstu tog demokratskog trenda revitaliziran je stigmatski stereotip o Bosni i Hercegovini kao totalitarnoj, neostaljinističkoj sredini kojom se čvrstorukaški upravljalo i upravlja. Konstru-

²² Tijanić A. 1989. 33.

²³ “Islamskoj zajednici [...] ne odgovara [...] politizacija atmosfere u vezi sa njenim djelovanjem [...] stoga što joj je težište ukupne aktivnosti na dugu stazu legitimno i promišljeno usredsređeno na fundamentalne vrednosti i odrednice islama (džamija, verska pouka, školovanje vjerskih službenika ...), pa je samim tim u najozbiljnijem, trajnom smislu dubinski i dalekosežno političko. To je fundamentalna politika [...]”. Tanasković D. 1989. b. 22/23; Lučić M. 1989. 5.

²⁴ Kozar Đ. 1989. a. 10. U članku su donesena i razmatranja dr. Ibrahima Bakića, sociologa.

iranje tog stereotipa sredinom šezdesetih potaknuto je, čini se, neumirenim apetitima bosanskohercegovačkog susjedstva, zbog kojih se nije moglo podnijeti da se Bosna i Hercegovina trajno stabilizira kao politički, društveni i naposljetku, kulturni entitet. Mladen Oljača, akademik, književnik, član CK SKBiH, na 21. sjednici ovog partijskog tijela pokrenuo je inicijativu za preispitivanje slučaja bosanskohercegovačke četvorke (Osman Karabegović, Avdo Humo, Hajro Kapetanović i Čedo Kapor) iz 1972. godine. Reaktualizacija spomenutog slučaja bila je, kako su i savremenici uočavali, u službi političkog obračuna sa čelnim ljudima politike SK BiH iz tog perioda – Brankom Mikulićem (tada predsjednikom CK SKBiH) i Hamdijom Pozdercem.²⁵ Srbijanska štampa je, nakon što je pokrenuto preispitivanje pomenutog slučaja, nastavila da nadograđuje tezu o krivici spomenutih političara i štetnosti Ustava iz 1974. godine. Navedena četvorka je, prema tvrdnjama, nepravedno sankcionirana nakon što je “vizionarski” predvidjela izrođavanje samoupravljanja u konfederalnu i ideologiju nacionalnog etatizma, birokratizma, unutarne strahovlade i politike čvrste ruke za koju se vjerovalo da odlikuje bosanskohercegovačko komunističko rukovodstvo.²⁶

Tokom 1989. godine reaktualiziran je “sarajevski proces” kao najveći montirani proces u Bosni i Hercegovini za vrijeme komunističke vlasti. Omladinski list *Valter* objavio je u martu 1989. ispovijest svjedoka Seada Seljubca iz Gornje Tuzle u kojoj ovaj opisuje pritisak Službe državne bezbjednosti na njega i iznuđivanje iskaza.²⁷ U aprilu 1989., na sastanku u Sarajevu, zaključkom Jugoslovenske koordinacije institucija za zaštitu ljudskih prava obrazovana je radna grupa za preispitivanje “sarajevskog procesa” koja je imala za cilj da preispita optužbe, tok tj. zakonitost istrage i sudske odluke. Svoj zaključak o slučaju objavila je u Tribini *Oslobođenja* sredinom decembra.²⁸ Upravo u to vrijeme počinje intenzivnija medijska rasprava o “procesu”.²⁹ Radna grupa je utvrdila niz nepravilnosti u vođenju istrage od kojih su najveće činjenica da je

²⁵ Šarac A. i Habul E. 1989. 3.

²⁶ Grizelj J. 1989. 12/13.

²⁷ Seljubac S. 1989.

²⁸ Članovi radne grupe: V. Šeks, D. Demšar, K. Čavoški, P. Imširović. “Montaža po brkatom receptu”. (Preispitivanje jednog suđenja). Sarajevo: *Oslobođenje*, 13.12.1989.

²⁹ O procesu je raspravljano 28.12.1989. na Drugom programu Radio-Sarajeva, u okviru omladinskog programa *Radio-ring*, te u emisiji *Crno na bijelo* od 4.1.1990.; FF 1990. 16.

Služba državne bezbjednosti provodila istragu tokom koje je priveden i saslušan ogroman broj pojedinaca čiji su iskazi uzimani pod prisilom, suđenje je bilo tajno, uporedno se provodila orkestrirana medijska kampanja koja je optužene blatila i proglašavala krivim i prije osude, a optuženima je uskraćivano pravo na odbranu. Kao glavni odgovorni za ovo montirano političko suđenje “po staljinističkom modelu” proglašeni su Hamdija Pozderac, Branko Mikulić i sekretar za unutarnje poslove Bosne i Hercegovine Duško Zgonjanin. Savezni sud je u analizi prikazan kao nemoćan u odnosu na bosanskohercegovačko sudstvo te, prema tome, i u nemogućnosti da oslobodi optužene. “Sumnjiva strana” preispitivanja procesa bila je ta da je članica Koordinacije bio Ćosićev Odbor za odbranu slobode misli i izražavanja u Beogradu, te da je dio radne grupe bio Kosta Čavoški, ugledni član srpske kulturne inteligencije koja je kreirala ofanzivnu srpsku nacionalnu ideologiju osamdesetih godina 20. stoljeća.

I omladinska štampa je svojim pisanjem, u nastojanju da se pokaže demokratskom, krajem osamdesetih, potvrđivala stigmatu o bosanskohercegovačkom društvu kao *karakazanu* i *tamnom vilajetu* u kojem se intelektualci krivično progone, i iz kojeg pod pritiskom odlaze u “slobodoumni” Beograd i Zagreb. Stranice omladinske štampe otvaraju se za “disidente” koji bez izuzetka prozivaju za lične progone Hamdiju Pozderca, Branka Mikulića, Cvijetina Mijatovića.³⁰ Darka Selimović, supruga Meše Selimovića, pobrojane predstavnike bosanskohercegovačkog republičkog rukovodstva proziva zbog orkestrirane kampanje koju su vodili protiv Meše: “Srpsko rukovodstvo, Draža i svi drugi su nas na neki način štitili u Beogradu, ali često su i oni ostajali nemoćni pred zahtevima drugova iz Bosne koji su bili znatno politički jači (sic!). Zašto se sve to Meši dešavalo i zašto je morao da ode iz Bosne koju je toliko voleo?”³¹ Ime Meše Selimovića se, osim u spomenute svrhe obračuna, po novinskim stupcima povlačilo i radi perfidne diskreditacije same njegove ličnosti. Tako spomenuti Mladen Oljača u svojim dnevničkim zapisima “razotkriva” Mešino “(...) biće lelujavo, krhko, bojažljivo, razapeto ‘između etničkog i religioznog identifikovanja’, opsjednuto ‘kukavičlukom i strahom od neuspjeha’, u borbi ‘protiv svoje bolesne osjetljivosti [...],’ i ‘fantoma koji je stvarala moja neuraste-

³⁰ Ajanović M. i Loza T. 1989. 38-43.; Đapo F. 1989. 28-31.

³¹ Selimović D. 1989. 18-20

nična emocija’ [...]”.³² Mladen Oljača je i na mitingu jugoslovenstva, koji je pod parolom “nek se čisti bratija zvana birokratija“ održan u Banja Luci 6. marta 1989., u prisustvu 40 000 ljudi progovorio Miloševićevim rječnikom o “[...] birokratskim prijestoljima koja optužuju ulicu, birokratama grabljivcima, birokratama monopolistima, birokratama gonocijima istine [...]”, koji bi milicijskim palicama trebali biti otjerani sa funkcija jer razbijaju Jugoslaviju.³³ Ipak, Oljačin intervju *Dugi* u kojem je pripovijedao o grozničavom propagiranju nacionalnog imena Musliman, početkom sedamdesetih godina 20. stoljeća, od strane Hamdije Pozderca, Atifa Purivatre, Džemala Bijedića, te o prelivanju čaše nacionalne afirmacije bosanskohercegovačkih Muslimana i pojavi muslimanskog nacionalizma koji ugrožava druge – prelio je čašu u pogledu javne reakcije bosanskohercegovačkih Muslimana, a izazvao je i pisano reagiranje Branka Mikulića.³⁴

Da je demokratizacija koja se dešavala krajem osamdesetih u Bosni i Hercegovini krila mnoge zamke u koje su “demokrate” i demokrate tog vremena svjesno ili nesvjesno zapadale, a u kontekstu netransparentnosti politike i zakulisnih zbivanja, pokazuje afera Kecmanović. Prof. dr. Nenad Kecmanović, rektor sarajevskog univerziteta, u omladinskoj štampi 1989. godine predstavljan je kao “kandidat demokratske javnosti” za člana Predsjedništva SFRJ ispred Bosne i Hercegovine.³⁵ On je, oponirajući bosanskohercegovačkom republičkom rukovodstvu istovremeno kad i Vojislav Šešelj, početkom osamdesetih godina 20. stoljeća, stekao oreol disidenta. Kao “dobar Srbin” 1990. će

³² Oljača je navodno za diskreditaciju upotrijebio Mešine riječi koje su navedene pod znakom navoda i preuzete iz njegove knjige *Sjećanja*. Vidi: Babić J. 1989. 8.; Lagumdžija R.1989.15. (Navedena reakcija, objavljena u Tribini *Oslobođenja*, predstavlja demanti i demontažu Oljačinih podvala).

³³ M. B. 1989. 2.; Marić B. i Ćurić Lj. 1989. 3.

³⁴ “Iznenadio sam se jednoj grozničavoj, žestokoj preporuci da se svi muslimani moraju pisati kao Muslimani. Taj svoj stav Hamdija nije slučajno izrekao jer je on bio jedan od najvećih protagonista brze i bezkompromisne afirmacije Muslimana. Čim prije to bolje. Ako može preko noći, utoliko bolje. [...] Uz Hamdiju prvogovornici i vrhovni tumači su dr. Atif Purivatra, dr. Arif Tanović i pomalo Džemal Bijedić. Dok se čaša nacionalne afirmacije punila sve je bilo u redu. Ali kada je počela da se prelijeva to je već postajao blagi nacionalizam. To je već moglo da se nazove ugrožavanjem drugih. Postalo je vidno priželjkivanje da ini, drugi odu”. Vidi: Miladinović I. 1989. 16-19. i 71.; Mikulić B. 1989. 7/8.; Šehagić A.1989. 10.

³⁵ Todorović G. 1989. 6-8.; Mijović V.1989. e. 21-22.; Mijović V.1989.f. 16/17.

biti ozbiljno razmatran za čelnu poziciju bosanske verzije Srpske demokratske stranke, no na kraju je, vjerovatno, iz taktičkih razloga završio na čelu reformista. U vrijeme njegove kandidature za savezno Predsjedništvo, CK SKBiH i Republička konferencija SSRN su zbog navodnih bezbjednosnih diskriminirajućih podataka (optužbe za špijunažu) izvršile na njega pritisak i on je odustao od kandidature. Ali, to nije bilo bez posljedica po “ugled” bosansko-hercegovačke vlasti. Za srbijansku štampu, ali i profesora Kecmanovića, to je bila još jedna u nizu prilika da se proizvede afera kroz koju će biti nastavljena diskreditacija bosanskohercegovačkog komunističkog rukovodstva, prilika da se obruše na onaj dio obavještajnih struktura ove republike koji je zakulisno pokušavao zaustaviti lavinu srpskog nacionalizma u Bosni i Hercegovini i održati kakvu-takvu republičku stabilnost, te da zatraže bosanski “brionski plenum”.³⁶

Na pitanju Kosova je, još početkom osamdesetih, otpočela homogenizacija Srba. Ispravnost ponašanja Srbije na Kosovu, krajem te decenije, nije se smjela preispitivati od strane drugih republičkih rukovodstava pod patetičnim izgovorom da je Kosovo emotivna rana za Srbiju, ustvari temeljni test njihove solidarnosti i suosjećanja sa Srbijom. Bosanskohercegovački partijski i republički rukovodioci su redovno u uvodima svojih govora podržavali potrebu da se “Srbima i Crnogorcima vrati osjećaj sigurnosti i da se donesu amandmani na ustav SR Srbije kako bi ona konsolidovala vlast na svojoj teritoriji”.³⁷ Svi oni koji bi javnim istupom pokušali racionalno i kritički prići pitanju Kosova bili bi u beogradskoj štampi i od strane srpskog nacionalnog mnijenja napadani. U stavu prema albanskom pitanju na Kosovu se može sagledati i (ne)demokratsko naličje omladinske štampe i vidjeti da je do izvjesne mjere demokratizacija u Bosni i Hercegovini bila ideološko-nacionalistička farsa.³⁸

³⁶ Zečević V.1989. 6/7.

³⁷ Izjava Abdulaha Mutapčića, predsjednika Predsjedništva CK SK BiH na 26. sjednici CK SKBiH: “Moramo energično razobličavati i suzbijati snage albanskog nacionalizma koje su nastojale i nastoje da za svoje mračne ciljeve zloupotrebljavaju radnike, omladinu i druge pripadnike albanske narodnosti, služeći se pri tom i političkim ucjenama i ultimatumima. [...] Albanski nacionalisti i separatisti u posljednje vrijeme djeluju sve perfidnije i sve bezobzirnije, i očigledno im polazi za rukom da manipulišu i dijelovima radničke klase”. “Okupimo se na ideji mirnog razvoja” (CKSKBiH, iz uvodnog izlaganja Abdulaha Mutapčića), Sarajevo: *Oslobođenje*, 2.3.1989. 2.

³⁸ Vlajki E. 1989. 6/7. Emil Vlajki otvoreno piše u omladinskom listu, u antialbanskom i anti-

Paradigmatični primjer oponiranja politici Srbije u Bosni i Hercegovini bilo je istupanje profesora Fuada Muhića, člana CKSKBiH i predsjednika Komisije za idejni i teorijski rad, koji se “usudio”, istupom na 26. sjednici CKSKBiH, održanoj 1. marta 1989., dovesti u pitanje srpsku tezu o različitom stupnju (ne)zrelosti naroda i narodnosti. On je podvukao da je populizam uvijek iste prirode i da se ne može proizvoljno tumačiti u jednom slučaju (kod Srba) kao izražavanje autentične političke volje naroda, a u drugom slučaju tumačiti kao zavedenost (kod Albanaca). I Muhić i Muhamed Abadžić su na ovoj sjednici upozorili na kult vođe koji je u kratkom vremenu izgrađen u Srbiji oko Slobodana Miloševića, te na srpsku nacionalnu ikonografiju kao prateći element “događanja naroda”.³⁹ Fuad Muhić je i svojim člancima⁴⁰ u kojima je otvoreno govorio o “harizmatском autoritarizmu, medijskoj manipulaciji i mazohističkom zanosu masa” u Srbiji, te sluganskom odnosu srbijanske ljevice prema novoustoličenoj vlasti, “izazivao” stalne napade srbijanske štampe i srpskog nacionalnog mnijenja u Bosni i Hercegovini.⁴¹ U članku pod naslovom

birokratskom tonu pozivajući na ujedinjenje Jugoslavije i “bespoštedan rat” protiv “degenerirane političke birokracije”.

³⁹ Tomić M. 1989. 12/13.

⁴⁰ Muhić F. 1989.a. 6.; Mijović V. 1989.g. 10/11.

⁴¹ “[...] sam Fuad svojim agresivnim pisanjem o ideološko-političkim pitanjima koja se tiču SK Srbije i SR Srbije, počinje da ugrožava sopstveni teorijski autoritet, gubi teorijsku individualnost i postaje horista u političkim nasrtajima na Srbiju. [...] Ne valja, rekao sam mu tada, što stvarate takozvanu sarajevsku, odnosno bosansku filozofsku (čitaj: ideološku) školu. [...] Duhovnost se ne može određivati granicama republika. [...] Filozofija palanke je unutrašnja kontradikcija. Palanka nema svoju filozofiju. Ona može [...] da je sroza na ideološku sluškinju lokalnih posjednika vlasti. [...] Mnogi filozofi iz Sarajeva nisu u Sarajevu već su otišli, svojom ili tuđom voljom u Zagreb i Beograd. Nastavite li sa tom propagandom, “sarajevski filozofski krug” će postati izvršno cenzorska ideološka komisija (sa svim privilegijama koje se tu podrazumijevaju) vladajućeg sloja. [...] Interesuje me šta je ostalo od te škole danas kada je veći dio rukovodstva kome su služili morao sramno da ode sa političke scene i to ne toliko zbog ideoloških grešaka, jer ideologijom nisu ni umeli da se bave, koliko zbog feudalnog načina bespogovornog političkog vladanja, te raspojasanih egoističnih strasti i svih drugih hedonističkih naslaga koje su sa sobom poneli u penziju i u Neum. [...] Može li se bunt klase i naroda protiv neljudskog položaja čoveka i naroda i protiv nasilničke birokratije, izjednačiti sa demonstracijom rudara Trepče, koja je bila dobro i prethodno organizovana od strane separatističkih snaga kojima je cilj etnički čisto Kosovo i “Velika Albanija” na teritoriji Srbije, Makedonije i Crne Gore? Fuade kako bi stvarno mislio da Ti se ovakva Albanija, očigledno fašistička, po logici verskog povezivanja, primakne Bosni i Hercegovini i Sarajevu? [...] Svaki narod ima svoju istorijsku mjeru političkog subjektiviteta”. (podvukla S.V.) Vidi: Ralić P.1989. 16/17.

Jesu li na redu Muslimani?, koji je podigao mnogo medijske prašine, profesor Muhić upozorava da su diskusije o Muslimanima kao “nepostojećoj fantomskoj naciji” i islamskom fundamentalizmu ustvari “[...] ideološka priprema za iznuđivanje legalnih pretpostavki oko uklanjanja Muslimana kao ustavno pravne kategorije i jednoga od nacionalnih činilaca političkog sistema. [...] po zamislama ovog nacionalizma, (S.V. srpskog) ne bi bio dalek dan kada bi i svaki Musliman koji izrazi svoj nacionalni identitet bio *eo ipso* okvalificiran kao ‘fundamentalist’, šovinist, izdajnik (srpskog ili hrvatskog) praiskona, ‘Turčin’, panislamist, homeinijevac, gadafijevac i kao još ko zna kakav otpadnik od integralnoga jugoslovenskog pra-lika. [...] Odatle pa do bugarizacije njihovog nacionalnog statusa ne bi bio dalek korak.”⁴² Osim Muhića i Abadžića, nasrtajima srbijanske politike otvoreno su se suprotstavili i Nijaz Skenderagić te Nijaz Duraković. Istup Nijaza Skenderagića na 25. sjednici CKSKJ, održanoj 30. jula 1989., kojom prilikom je uputio kritiku zbog ponašanja pojedinih republičkih rukovodioca u stilu nacionalnih spasitelja i rekao da je dosta Lazara, Obilića, Zvonimira, te proslava po Gazimestanu i Kninu, aludirajući na zloupotrebe i politiziranje ovih, na samoj sjednici je izazvao replike zbog navodnog “militantnog istupa”, ali i reakciju bosanskohercegovačkog javnog mnijenja koja se svela na odbranu i napad spomenutog rukovodioca u zavisnosti od nacionalne pripadnosti komentatora.⁴³ I Muhamed Abadžić je tada otvoreno govorio o izvozu antibirokratske revolucije u Bosnu i Hercegovinu, o Bosni i Hercegovini kao matičnoj republici svih njenih naroda, i o tome kako CK SK Srbije podržava formiranje nacionalnih institucija za Srbe izvan Srbije.⁴⁴ Iako je Muhamed Abadžić javno u svojim intervjuima tražio da CKSKBiH stane iza njegovih, i stavova Skenderagića, Muhića, Durakovića da se ne bi ostavljao utisak o njima kao slobodnim strijelcima, to se nije desilo. Otvoreno i glasno suprotstavljanje navedenih komunista politici Srbije se doimalo i namjerno

⁴² Muhić F. 1989.b. 20/21.

⁴³ “O Lazaru i Zvonimiru” (Istup Nijaza Skenderagića na 25. sjednici CKSKJ), Sarajevo: *Oslobođenje*, 1.8.1989. 5.; Pripadnici srpske nacionalnosti u Bosni i Hercegovini su Skenderagića i Muhića otvoreno napadali, dok su ih pripadnici bosanskohercegovačkih Muslimana branili: Vidi: Čaušević M.1989. 10.; Mujkić Z.1989. 11.; naspram Sudar K.1989. 11.; Gogić Lj.1989. 8.; Vuković M.1989. 13.

⁴⁴ Ekipa izvještača *Oslobođenja*. “Nijedan nacionalizam ne može se rušiti drugim”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 31.7. 1989. 1. i 4.

interpretiralo kao suprotstavljanje pojedinaca, i još povrh svega Muslimana.⁴⁵

Savez komunista Bosne i Hercegovine, izložen baražnoj vatri beogradske štampe i sporadično omladinsko-demokratske, pogođen aferama, podijeljen, odgađajući pluralističko-demokratske procese i sa anahronom retorikom u pogledu sveukupnog budućeg preobražaja društva i države, koja je velikim dijelom bila uvjetovana osjetljivošću međunacionalnog pitanja u Bosni, nije pokazao sposobnost transformacije i razvijanja građanske inkluzivne bosanske političke opcije. SK BiH je jednostavno izgubio inicijativu. Iako su brojni pojedinci razaznavali stvarnost i namjere Srbije, i iako je u štampi bezbroj puta zahtijevano od bosanskohercegovačkog rukovodstva da se nametne kao kohezioni faktor, te da počne usmjeravati događaje, umjesto da ga oni preplavljaju – to se nije desilo.⁴⁶

Duško Sekulić je u pravu kada tvrdi da je ključni elemenat koji je odredio tranziciju republika u postkomunizam bila komunistička partija republike i njena politička strategija koju su određivala tri ključna elementa – reformizam, nacionalizam i strategija prema srpskom nacionalizmu.⁴⁷ Činjenica da je Bosna i Hercegovina bila višenacionalna republika, u kojoj su, što je ključna stvar, dva naroda “smjernice” tražili u susjedstvima, bila je slijepa ulica za SKBiH, koji u odgovoru na nacionalizam i srpski nacionalizam osim politike bratstva i jedinstva, ma koliko se to izlizano činilo, bolje nije mogao, ni htio.

Ono što je izazvalo reakciju bosanskohercegovačkih Muslimana krajem osamdesetih godina 20. stoljeća, a što se može utvrditi na temelju javnih reakcija, jeste teatralna mantra o srbofobiji, srpskoj ugroženosti koja je dokazivana kroz perfidne konstrukcije beogradske štampe i koja je postala dio kolektivne srpske nacionalne retorike. Tu su zatim bila i srpska jednonacionalna zborovanja, mitinzi sa otvoreno četničkom ikonografijom koji su ogoljavali smisao “antibirokratske revolucije” i podsjećali na užase Drugog svjetskog rata. Zbog kulta Miloševićeve ličnosti i njegovog izvoza u Bosnu i Hercegovinu, izraže-

⁴⁵ “Novi kadrovi – nikakva garancija demokratije” (Muhamed Abadžić u razgovoru za *Naše Dane*). Sarajevo: *Nedjelja*, 3.9.1989. 20.; Istupi Cvitkovića, a od stare garde Mikulića, Hrvoja Ištuka i dr., dokazuju da nisu samo Muslimani reagirali.

⁴⁶ Kljajić R. 1989. 10.; “Spremnost za zajedničku odbranu avnojske Jugoslavije”, Sarajevo: *Oslobođenje*, 1.7.1989., 1.; “BiH nije jezičak na vagi promjena”, Sarajevo: *Oslobođenje*, 19.7.1989. 3.

⁴⁷ Sekulić D. 2004. 51.

nog kroz “poster robu”, izbijala je većina međunacionalnih “nesporazuma” u ovoj republici krajem osamdesetih.⁴⁸ Posebno je bilo izraženo ponovno problematiziranje nacionalnog identiteta Muslimana i njihove kulture, te ukazivanje na “problematičnost” njihovog nacionalnog imena – što je sa muslimanske strane nailazilo na rezolutne reakcije.⁴⁹

Primjer koliko je bosanskohercegovačke Muslimane uzbuđivalo propitivanje utemeljenosti njihovog zasebnog nacionalnog identiteta su reakcije na intervju *Nedjelje* sa Branom Crnčevićem, novinarom, književnim satiričarem, disidentom, velikosrbinom. Crnčević se u spomenutom intervjuu nadugo i naširoko raspričao o strašnim i bezrazložnim srbomrscima koji obitavaju posebno u “severozapadnoj ideološkoj hemisferi”, te o borbi Srba za jedinstvenu i modernu državu sa Miloševićem za kormilom, i na kraju o Muslimanima u kojima su Srbi “gostovali i još gostuju”, u kojima su “zapisani, i kad su otpisani, preci Srbi”⁵⁰

Ista stvar je bila i sa člancima – provokacijama dr. Muhameda Kešetovića iz Beograda koji je tvrdio da je u Bosni i Hercegovini na djelu muslimanski nacionalizam ispoljen kroz birokratizam naciokratija.⁵¹ Ne treba napominjati da su neki od javnih istupa ove vrste bile provokacije smišljene specijalno da izazovu reakciju Muslimana i prodube međunacionalno nepovjerenje u Bosni i Hercegovini. Ustvari, najbitniji dio strategije destabilizacije Bosne i Hercegovine bila je, upravo kroz propagandne diverzije nametana, autorevizija proživljene stvarnosti. Ljudi su kroz posredno uvjeravanje da ništa od onoga

⁴⁸ Za sve navedeno kao argument smo odabrali nekoliko pisama, reakcija čitalaca, bosanskohercegovačkih Muslimana, objavljenih u Tribini *Oslobođenja*: Sprečić M. 1989. 9.; Mujkić Z. 1989. 12.; Tufekčić M. 1989. 11.; Čengić H. 1989. 10.

⁴⁹ Npr. pismo dr. Milenka Jovanovića iz Beograda koje je objavljeno u Tribini *Oslobođenja* 26. juna 1989. i u kojem spomenuti piše o naučnoj nedokazanosti i utemeljenosti nacionalnog identiteta i posebnosti Muslimana, o kulturi koja se svodi na fes i feredžu i o historijskoj hipotezi prilaženja islamu je izazvalo brojne reakcije. Navest ćemo samo neke: Maglajlić M. 1989. 8.; Kočić A. 1989. 11.; Kusturica E. 1989. 12.

⁵⁰ “Neka Al(l)ah i Bog utvrde razloge sa kojih se krv, i u nama i van nas, toliko izmešala. Greše, naravno, i oni Srbi (Muslimani!) koji veruju da je muslimanstvo granična linija između njih i pravoslavnih Srba. Nismo se zauvek razišli. Negde nam je zakazan miran i bratski sastanak na koji valja poći.” “Okupljam se oko sebe” (intervju sa Branom Crnčevićem), Sarajevo: *Nedjelja*, 23.7.1989. 3.; Što se tiče reakcija pogledati: Ihtijarević F. 1989. 13.; Omerović M. 1989. 10.

⁵¹ Kešetović M. 1989.a. 8.; Kešetović M. 1989.b. 12.

što su živjeli u toku tih 45 poslijeratnih godina nije bilo onako kako se to njima činilo, postepeno prevođeni sa kolosijeka bratstva i jedinstva na uzani jednonacionalni kolosijek. Jednom kada su aktivirani kulturno-nacionalni filteri za percipiranje stvarnosti, dijalog je postao nemoguć, a tronacionalna dezintegracija Bosne i Hercegovine je otpočela. Nacionalni identiteti tri bosanskohercegovačka naroda u ovom i narednom periodu i doslovnom smislu se reaktiviraju kao: “[...] not things we think about, but things we think with”.⁵² Najbolje ogledalo javne reakcije i nacionalnih podjela koje su zavladaile krajem osamdesetih godina u Bosni i Hercegovini je bila Tribina *Oslobođenja*. U to vrijeme je postalo apsolutno moguće na temelju nacionalne pripadnosti unaprijed odrediti stav čitalaca prema aktuelnim društveno-političkim zbivanjima. Općenito, u potpunoj rašomonijadi istina, gdje se zbunjenost javnog mnijenja namjerno izazivala propagandnim izmišljotinama, nacionalno-kulturni filteri su bili ključni u formiranju vlastitog stava.

Najava proslave 600-godišnjice Kosovskog boja na Knežini, Romanija, a nakon proslava u Kninu i Gazimestanu, gdje se raspojasano prezentirala četnička ikonografija, izazvala je zabrinutost bosanskohercegovačkih Muslimana, ali i vlasti. Nemoć i napetost posljednjih se očitovala u prenatlaženom podcrtavanju isključivo vjerske konotacije najavljenog događaja.⁵³ Da je muslimansko mnijenje u Bosni i Hercegovini bilo uspaničeno govore i apeli objavljeni u *Tribini Oslobođenja* kojima se bosanskohercegovačke vlasti pozivaju da zabrane skup, ili barem obilježja pod kojima se u toku Drugog svjetskog rata vršio pogrom nad Muslimanima.⁵⁴ Proslava na Knežini je 13. augusta 1989. godine, u organizaciji zborničko-tuzlanske eparhije, ipak održana, i tom prilikom se, navodno, na Romaniji okupilo 100 000 ljudi. Skup je obilježila poznata ikonografija: poster, fotosi, zastave i bedževi sa likom Miloševića, Njegoša, Momira Bulatovića, kao i incidenti. Povratnici sa manifestacije u Knežini, gdje je bilo prisutno 23 autobusa Srba sa Kosova, u Višegradu su, praveći pauzu, nastavili slaviti u srpskom nacionalističkom maniru čime su, kao i posterom Miloševića koji je “krasio” autobus, izazvali reakciju. Osim toga ekipi RTV SA su tokom manifestacije probušene gume na automobilu iz osвете za diskusiju

---

⁵² Gillis R. J. 1994. 4.

⁵³ Kozar Đ. i Plivčić M. 1989. 3.; Kozar Đ. 1989.b, 3.

⁵⁴ Huković M. 1989. 10; Čolić A. 1989. 8.

članova SKBiH na 25. sjednici CKSKJ.⁵⁵ Pored proslave na Knežini, 600-godišnjica Kosovskog boja obilježena je i crkvenom manifestacijom u Titovom Drvaru, održanom 24. septembra 1989. godine.⁵⁶

Još prije ovih proslava, “antibirokratska revolucija” je zaživjela u Bosni i Hercegovini, i to prvenstveno u onim srpskim krajevima koji su imali tradiciju u ispoljavanju ekstremnog nacionalizma. Krajem osamdesetih godina 20. stoljeća postepeno su se stvarale oaze bezvlašća unutar Bosne i Hercegovine, što predstavlja začetke kasnije srpske nacionalne regionalizacije.⁵⁷ Da je homogenizacija Srba u Bosni i Hercegovini krajem osamdesetih godina podmakao proces, utemeljen na retorici o sveopćoj ugroženosti Srba, njihovom progonu sa Kosova, iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, te na mitologiziranoj prošlosti, govore i pisma čitalaca u štampi. Iz njih se vidi da je dio bosanskohercegovačkih Srba prihvatio Miloševića kao neospornog vođu, te da su u potpunosti usvojili antibirokratsku retoriku, reaktivirali svoje nacionalno-kulturne filtere kao prozor na svijet.⁵⁸ Navodna zaostalost kraja i krađa namjenskih sredstava za saniranje zemljotresa od strane lokalnih birokrata, bili su povod za okupljanje i mitingovanje Srba Nevesinja tokom ljeta i jeseni 1989., u čemu su im se nerijetko pridruživale antibirokrate iz Srbije i Crne Gore donoseći sa sobom neophodne rekvizite. Kretanja i protesti u Nevesinju koji su za posljedicu imali željeno obaranje općinskog rukovodstva ni nakon toga se nisu smirivali, a tvrdnje da se radi o višenacionalnim okupljanjima izazvale su reakcije.⁵⁹ Nemiri su zbog privrednog spora, tokom 1989., zahvatili i srpsko Šipovo koje je težilo ekonomskoj samodovoljnosti. Proteste radnika predvodili su predstav-

⁵⁵ S.K. 1989. 15.

⁵⁶ S.S. 1989. 2.; Sabljčić S.1989. 3.

⁵⁷ “Još i prije izbora (S.V.: republičkih demokratskih izbora iz 1990.) u mnogim krajevima sa pretežnim srpskim življem, oficijelna vlast gotovo da je bila suspendirana, lokalne srpske vođe su se ponašale kao osioni feudalci, koji nisu priznavali centralnu vlast i metodama zastrašivanja, ucjenama i pritiscima već su počeli stvarati svoje paradržavne tvorevine”. Vidi: Duraković N. 2003. 270.

⁵⁸ Đurić D. 1989. 9.; Stojičić S. 1989. 11.

⁵⁹ Na sjednici Mjesnog komiteta SSRN, održanoj 18. augusta 1989. godine, 200 mještana Pridvoraca su izrazili protest zbog tvrdnje OK SSRN Nevesinje da se u toj općini radi o višenacionalnim protestnim okupljanjima i naglasili da su čelni ljudi Organizacionog odbora protestnih okupljanja učestvovali i na proslavama u Kninu i Knežini. Vidi: Bojanić M. i Žerajčić O. 1989. 2.; Behram A. 1989. 2.

nici lokalnih društveno-političkih organa.⁶⁰

Tipičan primjer provokacije i izazivanja međunacionalne napetosti bila je fama o tzv. “Zejniovom spisku” koja je kružila najprije Gackom, a onda je, navodno, uzbunu izazvala i u Bileći, Nevesinju, Trebinju. Spomenuti “spisak” je, navodno, sadržavao imena istaknutijih Srba Gacka koje je trebalo likvidirati. Tvrđilo se je da je obznanjen u džamiji sela Gračanica, između ostalih, i u prisustvu legalnih predstavnika društveno-političkih organizacija Gacka. Dakle, glasina o spomenutom “spisku” osim što je imala proizvesti ili argumentirati osjećaj ugroženosti kod bosanskohercegovačkih Srba ovog kraja, čime bi njihovi protesti dobili opravdanje, trebala je i potkopati povjerenje, tj. diskvalificirati lokalne predstavnike vlasti muslimanske nacionalnosti. “Spisak” je ime dobio po nekom Zejnilu Krvavcu koji je, navodno, u kafani izjavio da je došlo vrijeme obračuna sa Srbima, zbog čega je osuđen na kaznu zatvora.⁶¹ Promptno je uslijedila i reakcija Muslimana tog kraja. U naselju Kula Muslimani su bojkotirali lokalne autobuse zbog Miloševićeve slike i puštanja srpskih nacionalističkih pjesama, te organizirali demonstracije protiv glasina o “Zejniovom spisku” i protiv Miloševićevih portreta, od koji je jedan bio postavljen i u portirnici SO Gacko.⁶²

Ofanzivno rušenje i razbijanje Bosne i Hercegovine je, dakle, počelo krajem osamdesetih godina 20. stoljeća putem uništavanja bosanskohercegovačkih političara koji su gradili njen identitet i stabilnost u jugoslovenskoj federaciji od sredine 60-tih godina 20. stoljeća, kroz kontinuiranu “antibirokratsku diskreditaciju” cjelokupnog bosanskohercegovačkog političkog i partijskog rukovodstva. Zbog agresivnog nasrtanja i djelovanja srpskog nacionalizma i srbijanske propagande koja je proizvodila najmaštovitije antisrpske zavjere probuđeni su i drugi nacionalizmi. Tronacionalna dezintegracija Bosne i Hercegovine započela je prije nego što su revolucije u Istočnoj Evropi učinile mogućim silazak komunista i sa domaće političke scene. Nacionalne homogenizacije koje su započele još u vrijeme komunizma odredile su razvojni tok prve poslijeratne demokratske izborne utakmice u Bosni i Hercegovini. Rastakanje kulturnog, društvenog i državotvornog bića Bosne i Hercegovine samo je nastavljeno.

---

⁶⁰ Žuna Z. 1989. 4.; “Svi su za zakonitost, ali...”, Sarajevo: *Oslobođenje*, 15.7.1989. 2.

⁶¹ I.Š. 1989. 2.

⁶² Karabeg M. 1989. 2.; Karabeg M. i Škobalj I.1989. 2.

IZVORI I LITERATURA

A. IZVORI

Neobjavljeni izvori

- Arhiv Bosne i Hercegovine (ABH): Fond Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine (CK SKBiH)

Štampa

- *Naši Dani*, Sarajevo
- *Odjek*, Sarajevo
- *Danas*, Zagreb
- *Borba*, Beograd
- *Oslobođenje*, Sarajevo
- *Nin*, Beograd
- *Nedjelja*, Sarajevo
- *Valter*, Sarajevo
- *Preporod*, Sarajevo
- *Duga*, Beograd

B. LITERATURA

- Abdić Fikret. 1990. *Moj odgovor*. Zagreb: Masmedia.
- Ajanović Midhat i Loza Tihomir. 1989. “Vjernici nisu fundamentalisti”. (Intervju sa Džemaludinom Latićem). Sarajevo: *Naši Dani*, 3.2.1989. 38-43.
- Anđelić Neven. 2005. *Bosna i Hercegovina: Između Tita i rata*. Beograd: Samizdat B92.
- Babić Jovan. 1989. “Meša i Oljača”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 7.10.1989. 8.
- Behram A. 1989. “Zebnje i sumnje”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 19.8.1989. 2.
- Bojanić M. i Žerajić O. 1989. “Zemljotres bio, potresi ostali”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 22.7.1989. 2.

- Carić Mirko. 1989. “Akcija ‘muslimanskog’ socijalizma”. Beograd. *Nin*, 29.10.1989. 18/19.
- Cvitković Ivan. 1989. “Na djelu igre oko BiH”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 18.10.1989. 2.
- Čaušević Mehmed. 1989. Sarajevo (Tribina). “Pregled s druge obale”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 4.8.1989. 10.
- Čengić Husnija. 1989. “Sumnjivo jugoslovenstvo”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 20.6.1989. 10.
- Čolić Ahmed. 1989. “Sluge dnevne politike”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 3.8.1989. 8.
- Ćirić Aleksandar. 1989. “Vel’ka raja”. Beograd: *Nin*, 22.1.1989. 32.
- Duraković Nijaz. 2003. *Prokletstvo Muslimana*. Sarajevo: FEB – Preduzeće za izdavačku, instruktivno-obrazovnu, uslužnu i trgovinsku djelatnost.
- Džakmić Džemal. 1989. “Objesio se Hasan Abdić”. Sarajevo: *Naši Dani*, 17.3.1989. 26/27.
- Đapo Fahrudin. 1989. “Intervju sa Esadom Ćimićem”. Sarajevo: *Naši Dani*, 14.4.1989. 28-31.
- Đurić Dragan. 1989. “Čuvari birokratije”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 12.6.1989. 9.
- F. F. 1990. “Sarajevski proces ‘83. (Medijski obrati)”. Sarajevo: *Preporod*, 15. 1. 1990. 16.
- Galijašević Dževad. 1988. *Moševac “Šta je bilo – bilo je”*. Knjiga I. Izdavač: autor i saradnici.
- Gillis R. John. 1994. “Memory and Identity: The History of a Relationship”. u: *Commemorations: The Politics of National Identity*. Princeton.
- Gogić Liljana. 1989. Sarajevo (Tribina). “Moramo biti na istoj obali”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 9.8.1989. 8.
- Grizelj Jug. 1989. “Gundanje ili politička diverzija”. Beograd: *Nin*, 1.1.1989. 12/13.
- Habul E. 1989.a. “Atak na suverenitet BiH”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 20. 10. 1989. 3.
- Habul E. 1989.b. “Miješanja nije bilo”. Sarajevo, *Oslobođenje*, 19. 10. 1989. 3.
- Hall A. John. 2003. “Conditions for National Homogenizer”. u: *Nationalism and its futures*. (edit. Umut Özkirimli). New York: Palgrave Macmillan.
- Huković Muhamed. 1989. “Poruke razuma”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 1.8.1989. 10.
- I. Š. 1989. “Ko to sije sjeme mržnje?”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 24.6.1989. 2.
- Ignja Petar. 1989. “Ne može bit’ agenata”. Beograd: *Nin*, 19.11.1989.

- Ihtijarević Fuad. 1989. “Bratska brigada”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 27.7.1989. 13.
- Jakšić Božidar. 1989. “Niko nikog ne sluša. (Moševac kao pobuna protiv ljudske bestidnosti)”. Beograd: *Borba*, 4-5. 2.1989. 18.
- Jergović Miljenko. 1989. “Kulin ban u odbrani Bosne i Hercegovine”. Sarajevo: *Naši Dani*, 14.4.1989. 40.
- Karabeg Mugdin. 1989. “Dugačke noge Zejnilovog spiska”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 4.7.1989. 2.
- Karabeg M. i Škobalj I. 1989. “Ima Kula svoju sliku”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 9.7.1989. 2.
- Kešetović Muhamed. 1989.a. “Birokratsko sjeme razdora”. (Razmišljenje o nacionalizmu. Sarajevo: *Oslobođenje*, 25.7.1989. 8.
- Kešetović Muhamed. 1989.b. “Potvrda neznanja i kratkovidnosti”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 28.6.1989. 12.
- Kljajić Radmilo. 1989. “Gdje je Bosna?”. Sarajevo: *Nedjelja*, 25.6.1989. 10.
- Kočić Alija. 1989. “Samozvani dušebrižnici”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 10.7.1989. 11.
- Kozar Đuro. 1989.a. “Kad matica ponese”. Sarajevo: *Nedjelja*, 9.7.1989. 10.
- Kozar Đ. i Plivčić M. 1989. “Pomen kosovskim junacima”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 12.8.1989. 3.
- Kozar Đ. 1989.b. “Složno rade i imaju”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 128.1989.3.
- Kusturica Edis. 1989. “podvala koja uzbunjuje”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 1.7.1989. 12.
- Lagumdžija Razija. 1989. “Svjedočim jer znam istinu”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 14.10.1989. 15.
- Lovrić Jelena. 1989. “Bitka za Bosnu” (Intervju: Nijaz Duraković)- Zagreb: *Danas*, 25.7.1989. 14-17.
- Lovrenović Ivan. 1989. “V dni bana velikoga Kulina”. Sarajevo: *Odjek*, 1-31. 8. 1989. 4. i 7.
- Lučić Maristela. 1989. “Bogu božje – imamima zemaljsko”. Beograd: *Borba*, 13.2.1989. 5.
- M. B. 1989. “Da bude ljudski rod. (citiramo: Mladen Oljača)”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 8.3.1989. 2.
- Maglajlić Munib. 1989. “Tekst koji začuđuje”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 4.7.1989. 8.
- Marić B. i Ćurić LJ. 1989. “Ne damo Jugu, nemamo drugu”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 7.3.1989. 3.

- Memija Minka. 1989. “Svijest o sebi”.
- Mikulić Branko. “Prst i pesnica”. (Otvoreno pismo Mladenu Oljači). Sarajevo: *Oslobođenje*, 14.5.1989. 7/8.
- Miladinović Ivan. 1989. “Lijeva, nanu li mu njegovu (Mladen Oljača o jeziku, muslimanskom nacionalizmu, progonima pisaca i penzionisanju smrdibuba)”. Beograd: *Duga*, 29.4.-12.5. 1989. 16-19.
- Mijović Vlastimir. 1989.a. “Od muhe vol”. Zagreb: *Danas*, 24.1.1989. 25.
- Mijović Vlastimir. 1989.b. “Tijesna moševačka koža”. Zagreb: *Danas*, 28.3.1989. 22/23.
- Mijović Vlastimir. 1989.c. “Korisna afera (kuršlus ili rascjep)”. Sarajevo: *Nedjelja*, 22.10.1989. 5.
- Mijović Vlastimir. 1989.d. “Strogo kontrolirana republika (YU PRESS)”. Sarajevo, *Oslobođenje*, 25.10.1989. 18/19.
- Mijović Vlastimir. 1989.e. “Muke po kecmanoviću”. Zagreb: *Danas*, 11. 4. 1989. 21-22.
- Mijović Vlastimir. 1989.f. “Tajna državne tajne”. Zagreb: *Danas*, 18.4.1989. 16/17.
- Mijović Vlastimir. 1989.g. “Mazohistički zanos masa” (Intervju: dr. Fuad Muhić. Zagreb: *Danas*, 23.8.1989. 10/11.
- Mujkić Zijad. 1989. “Sreće i nesreća”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 10.8.1989. 11.
- Mulaosmanović Admir. 2010. *Bihaćka krajina 1971. -1991. (utjecaj politike i političkih elita na privredni razvoj)*. Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu.
- Muhić Fuad. 1989.a. “Olako obećana brzina”. Sarajevo: *Nedjelja*, 6.8.1989. 6.
- Muhić Fuad. 1989.b. “Jesu li na redu Muslimani”. Zagreb: *Danas*, 29.8.1989. 20/21.
- Omerović Mustafa. 1989. “Crne želje Crnčevića”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 2.8.1989. 10.
- Pelesić Muhidin. 2000. “Manipulacije srpske historiografije o Bosni i Hercegovini”. *Prilozi*, br. 29. Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu. 367-404.
- Pobrić Mirjana. 1989. “Zenica neće Šolevića”. Sarajevo: *Naši Dani*, 17.2.1989. 14-16.
- Ralić Prvoslav. 1989. “Sve bitke Fuada Muhića”. Beograd: *Nin*, 19.3.1989. 16/17.
- Selimović Darka. 1989. “Zašto je Meša morao otići”. Sarajevo: *Naši Dani*, 17. 2. 1989. 18-20.

- Sekulić Duško. 2004. “Nacionalizam protiv demokracije: naslijeđa marksizmu”. u: *Sukobi i tolerancija. O društvenoj uvjetovanosti nacionalizma i demokracija.* (prir. Duško Sekulić, Željka Šporer i dr.). Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- Sabljčić S. 1989. “Osvećen hram svetog Save”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 25.9.1989. 3.
- Seljubac Sead. 1989. “Gornja Tuzla ‘Vuk samotnjak’ (Sjećanja na 1983.)”. Sarajevo: *Valter*, 24.3.1989.
- S. K. 1989. “Čarke u Višegradu”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 14.8.1989. 15.
- Sprečić Mustafa. 1989. “Mržnja u nasljeđu”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 13.7.1989. 12.
- S. S. 1989. “Osvećenje hrama Svetog Save”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 1.9. 1989. 2.
- Stojčić Stevan. 1989. “Meta na poznatim leđima”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 12.6.1989. 11.
- Sudar Kojo. 1989. “Mišljenje koje razara”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 9.8.1989. 8.
- Šarac A. i Habul E. 1989. “Nema kompromisa sa djelateljima Jugoslavije”. (Razgovor Nijaza Durakovića sa novinarima o političkoj situaciji u BiH i zemlji). Sarajevo: *Oslobođenje*, 15.7.1989. 3.
- Šehagić Abdulah. 1989. “Zašto družje Oljača?”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 23.5.1989. 10.
- Tanasković Darko. 1989.a. “Između m i M”. Beograd: *Nin*, 24.9.1989. 24/25.
- Tanasković Darko. 1989.b. “Između kurana i kazana”. Beograd: *Nin*, 25.6.1989. 22/23.
- Tijanić Aleksandar. 1989. “Sarajevski pokret imama”. Beograd: *Nin*, 26.2.1989. 33.
- Todorović Goran. 1989. “Ima neka tajna veza”. Sarajevo: *Naši Dani*, 14.4.1989. 6-8.
- Tomić Manojlo. 1989. “Presuda: Saradnici iredente”. Sarajevo: *Naši Dani*, 17.3.1989. 12/13.
- Tufekčić Mehmedalija. 1989. “Vjetrovi destrukcije”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 19.6.1989. 11.
- Vlajki Emil. 1989. “Krvavi kosovski božuri”. Sarajevo. *Naši Dani*, 31.3.1989. 6/7.
- Vuković Milenko. 1989. “Zasluge za status disidenta”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 15.8.1989. 13.
- Wachtel Andrew Baruch. 2010. *Stvaranje nacije, razaranje nacije. Književna i kulturna politika u Jugoslaviji.* Sarajevo: Bošnjačka asocijacija 33.

- Zečević Velizar. 1989. “Politika i SDB”. Beograd: *Nin*, 7.5.1989. 6/7.
- Živković B. 1989. “Bešić demantuje Galijaševića” Sarajevo: *Oslobođenje*, 24.3.1989. 3.
- Žuna Z. 1989. “Stražari zaustavili mašine”. Sarajevo: *Oslobođenje*, 13.7.1989.

Summary

THE DESTABILIZATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA DURING THE LATE 1980-IES – “THE CREATION OF PRECONDITIONS” FOR TRI-NATIONAL DISINTEGRATION

The offensive destruction and break up of Bosnia and Herzegovina begun during the late 1980-ies through the damaging of Bosnia and Herzegovina's politicians who built its identity and stability within the Yugoslav Federation from the mid 1960-ies, through a continued “anti-bureaucratic discrediting” of the complete political and party leadership of Bosnia and Herzegovina. Because of the aggressive assaults and activities of Serb nationalism and Serb propaganda, which constructed the most imaginative anti-Serb conspiracies, other nationalisms were also woken up. The tri-national disintegration of Bosnia and Herzegovina begun before the revolutions in Eastern Europe made possible the step down of communists from the domestic political scene. National homogenizations which were started during the time of communism defined the development of the first after-war democratic match in Bosnia and Herzegovina. The dissolution of the cultural, social, and state being of Bosnia and Herzegovina was just continued.

Key words: Bosnia and Herzegovina, affairs, Central Committee of the League of Communists of Bosnia and Herzegovina (CK SKBiH), democratization, Serbian propaganda, Islamic fundamentalism